

ZAVAROS HATÁROK. A HŐSÖKTŐL A SZTÁROKIG

POVEDÁK István

GFHF-SZTE Bálint Sándor Valláskutató Intézet
6722 Szeged, Egyetem u. 2.
E-mail: povedak@yahoo.com

Kivonat: Jelen tanulmány elsődleges célja a történelmi hősök és a kortárs sztárok közötti kapcsolat feltárása. Feltételezésem szerint a történelmi hősök és a kortárs sztárok között meglévő kapcsolat a keletkezés kora hasonló körülményeinek eredménye, azonban a körülöttük létrejövő kultusz az adott történelmi korszakok sajátosságait is magán viseli. Puskás Öcsi, „a legismertebb magyar személy”, a legendás futballista kultuszának felhasználásával bemutatom, hogy Joseph Campbell „hősmotívumai” megtalálhatók a kortárs sztárok élettörténetében. Mindezekon túl jelen tanulmány bemutatja és elemzi Puskás kultuszát, rajongóira és tisztelőire gyakorolt hatását.¹

Kulcsszavak: sztárkultusz, hőskultusz, hősmotívumok, hősminták, Puskás Ferenc

Lassan a tudományos gondolkodás közhelyes megállapításai közé sorolható az a baudrillard-i tézis, amely szerint a kortárs populáris kultúra számtalan szimulákrum² és „pszeudo-esemény” gyűjtőhelye. Ezek rendszerint egy időben korábbi jelenség a priori formáin alapulnak, funkciójuk, valamint a populáris kultúra struktúrájában betöltött szerepük hasonló, ám az eredeti jelenség funkcióját, jellemzőit teljes egészében soha nem sikerül adaptálniuk. E gondolatmenet érzékeltetésére jó példaként szolgálhat, ha megpróbáljuk megkeresni a választ arra a kérdésre, hogy kik napjaink „hősei” vagy „szentjei”. Főként a tömegmédiára sokan könnyen a „sztárokat” említhetik első helyen, amivel azonban rögtön terminológiai problémák sora keletkezik. A „hősök”, „szentek”, „sztárok” kifejezések háromféle etimológiával, történelmi, kulturális háttérrel rendelkeznek, ennek ellenére mindegyiket egyformán használják a „kortárs kultúra” „jól ismert személyeinek” jelzőjeként. Jelen dolgozat arra tesz kísérletet, hogy megvilágítsa az el-

¹ A kutatást az OTKA K 68325 és NK 81502 számú pályázata támogatta.

² BAUDRILLARD, Jean: *Simulacra and Simulation*. www9.georgetown.edu/faculty/irvinem/theory/Baudrillard-Simulacra_and_Simulation.pdf. Az utolsó letöltés dátuma: 2011. 03. 24., illetve BOORSTIN 1982.

mosódó határt az orientációs pontként funkcionáló „történelmi hősök” és a „sztárok” között.³ A két fogalom és személytípus hibridizációját Puskás Öcsi kultuszának elemzésével kívánom szemléltetni.

1. TERMINOLÓGIAI KÉRDÉSEK

A „hős” fogalmát alapvetően háromféle jelentéstartalommal használja a közbeszéd. Egyrészt olyan személyek megjelölésére, akik a történelmi mondák központi figurái, valaha kiemelkedő személyiségek voltak, ám emlékezetük mára elsősorban az írott kultúrában kereshető. Másrészt olyan történelmi szereplőkre, elsősorban politikusokra, ún. „történelmi hősökre”, akiknek emlékezete, kultusza – bár átalakult formában – ma is él a társadalomban. Harmadrészt napjaink kiemelkedő személyiségeire, a „posztmodern kori hősökre”, azaz a sztárokra. E három kategória közt azonban nem húzhatók éles határok.

A néprajzi szakirodalom mondahősöknek olyan pozitív vagy negatív szereppel rendelkező, a történetek középpontjában álló személyeket nevez, akik egy közösség ideáltípusát is képviselik.⁴ Az egyes korszakok azonban rányomják speciális bélyegüket a hősideálra. Emiatt voltak a középkori mondahősök a szegények pártfogói, míg a 18–19. században főként a nemzeti közösségek vezetői.

A tudományos vizsgálatok mind a mai napig nem alakítottak ki olyan meghatározást, amelyet jól lehetne alkalmazni a sztárokra. A hétköznapi nyelvhasználatban a sztár fogalmát gyakran társítják a hírességgel: „sztár az, akiről a hírek szólnak” – ami csak részben felel meg a valóságnak. A sztárság alapvető kritériuma az ismertség, ám az ismertség önmagában még nem teremt sztárokat. Nem nevezhetünk valakit sztárnak pusztán azért, mert híres, annak ellenére sem, hogy a tömegmédiá diskurzusai és gyakorlatilag a magyar nyelv is ilyen értelemben, mintegy jelzőként alkalmazza. Ettől azonban meg kell különböztetnünk a sztárt mint főnevet, hiszen ez a kategória lényegesen többet foglal magába. Az angol nyelvben elterjedt „celebrity” kifejezés ebből a szempontból sokkal jobban lefedi a szó jelentését. A „celebrity” a latin „celeber” szóból ered, amely nem egyszerűen csak ismertségre, hírességre utal, hanem arra a pillanatra is, amikor egy nagy tömeg ünnepli, magasztalja, isteníti a hőst.⁵ A sztárokra vonatkozóan az utóbbi években a magyar nyelvben is elterjedni látszik a „celeb”, „celebritás” „celebriti” kifejezés alkalmazása, ám az új terminus ez esetben nem tartalmaz új meghatározást. A „celeb” elsősorban a „híresség” jelentéssel rendelkezik. A kifejezés mellékjelentésként azt a tartalmat is hordozza, hogy az ismertség alapja nem (vagy nem szükségszerűen) az illető tudása, illetve egyéb autonóm képessége, hanem egy a média által róla mesterségesen kialakított kép, amely beépült a fogyasztók (olvasók, nézők) gondolatvilágába. Ahogyan Boorstin is hangsúlyozza, „a sztár olyan személy, aki azért híres, mert közismert”.⁶ Ez a mellékjelentés nem tagadja, hogy az egyébként celebnek kikiáltott személyek társadalmilag valóban értékes teljesítményt produkálhatnak, csupán arra utal, hogy a produktum nem szükségszerű.

³ Jelen tanulmány terjedelmi keretei közt nem lehetséges minden történelmi és pszichológiai motivációt bemutatni. A kortárs hős- és sztárkultusz komplex elemzéséről lásd: POVEDÁK 2011.

⁴ *Magyar Néprajzi Lexikon* III, 1987: 640.

⁵ HANKISS 2002: 105.

⁶ BOORSTIN 1982: 57 (a szerző fordítása).

2. ELTÉRÉSEK

Közkeletű vélekedések szerint a hősök és a sztárok között a legfontosabb különbség a tömegmédiákon keresztül terjedő hírnév, amely eredetileg csak az utóbbiakra jellemző. Ahogyan Boorstin megfogalmazta, „számunkra a »sztár« elsősorban egy személy, egy »ünnepelelt személy«. Ez a fajta használat alapvetően a grafikus forradalom korai éveiből, az 1850 körüli időszakból eredeztethető. Emerson 1848-ban írt »a divat és gazdagság sztárjairól«. Ma az amerikai szótárak a sztárokat »közismert, a médiumokban szereplő személyekként« határozzák meg. A sztár ebben a megkülönböztető, modern értelemben nem létezhetett korábbi korokban, illetve az amerikai grafikai forradalom előtt. A sztár tehát olyan személy, aki közismertsége folytán vált híressé.”⁷ Megállapítása leírja ugyan a sztár fogalmának történelmi gyökereit, de nem alkalmas arra, hogy a sztárokat és a hősöket elkülönítse egymástól. Ha ugyanis közelebbről megvizsgáljuk a hősök kultuszát napjainkban, akkor szép számmal találhatunk példát olyan történelmi személyiségekre is, akik népszerűségük fennmaradását, esetleg (újbóli) kialakulását éppen a tömegmédiáknak köszönhetik.

További eltérés a két kategória között, hogy az ismertség megszerzésének csatornáin mellett különböznek a megszerzés módjában is. Míg a tömegkommunikáció megjelenése előtti korokban a hősök először lokális hősök voltak, és kultuszuk a kis közösségből terjedt el orális úton, addig a modern vagy posztmodern kor sztárjai a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően egyből a széles nyilvánosság előtt jelennek meg. Kultuszuk tehát (általában) nem a lokálisból indul ki.

Mindezek mellett fontos kiemelnünk, hogy a tömegkommunikációs eszközök megjelenése nem jelenti azt, hogy a „hős” kategória eltűnt, és ezt kizorítva a „sztárság” jelensége kizárólagossá vált volna. A hősök kultusza – legyenek azok akár történelmi hősök, akár írók, költők stb. – továbbra is fennmaradt, és egymás mellett él a sztárkultusszal.

A két kultusz azonban nem csupán abban tér el egymástól, hogy az előbbi hagyományos mintákat követve jött létre korszakunk előtt, míg utóbbi a modernitás szülötte, annak új formáival, hanem abban is, hogy erősen eltérő megnyilvánulási formákat mutatnak. A hőskultusz elsősorban a gondolkodás, érzelmek szintjén (pl. emlékezet, tisztelet) és az ezzel kapcsolatos cselekvésekben – zömmel az emlékezéssel kapcsolatos rítusokban – nyilvánul meg.⁸ A sztárok iránti rajongás ezzel szemben gyakran már „hitbeli” megnyilvánulássá válik, és ez a ritualizált cselekvéssor nyer hangsúlyosabb szerepet. Mindazonáltal a tömegmédiában megjelenő sztárok megkonstruált élettörténetének elemei gyakran az ún. „hősmotívumokhoz” köthetők.⁹

A legjelentősebb különbség azonban a két kultusz eltérő alapstruktúrájában fedezhető fel. Ez a különbség hasonlít ahhoz, amely a hagyományok és a divat követése között fedezhető fel. A felszínen mindkét esetben a „követés”, az „utánzás” eredményez hasonlóságot, azonban a lényegi mögöttes tartalom eltérő. Az előbbi esetében közösségi, utóbbinál pedig

⁷ BOORSTIN 1982: 57 (a szerző fordítása).

⁸ A sztárok gyakran viselkedési minták is egyben. Hatásuk kiterjedhet rajongóik életének szinte minden aspektusára (világnézet, külső megjelenés, szokások, ünnepek). Szükséges azonban hangsúlyoznunk, hogy a rajongásnak is több szintje létezik. Ezekről részletesen lásd: POVEDÁK 2011.

⁹ A hősmotívumokat számos kutató elemezte, többek között: CAMPBELL 1993; RAGLAN 1936.

individuális értékeket fedezhetünk fel. Míg a történelmi hősök fellépése, tettei, kialakuló kultuszuk alapvetően a közösségi értékek előtérbe helyezésének körülményeihez köthető – azaz egyéni tetteiket a közösség, a „nép” érdekében fejtették ki –, addig a sztárok teljes léte az individualizmus talaján áll. A sztárok kultusza szorosán kötődik egyfajta sajátos „polgári mitológiához”, amelynek középpontjában az individuális siker áll. Mitikus elemének lényege, hogy úgy állítja be a piac győzteseinek sikerességét, mintha e siker lehetséges volna az elidegenedés nélkül, és ezzel mintegy világrend szinten legitimálja a „tömegkultúra” rendszerének egészét.

Az alapstruktúra eltérésein túl lényegi különbségként határozható meg, Boorstin észrevétele, miszerint „létrehozhatunk ugyan hírnevet, akár egy csapásra (persze jelentős anyagi ráfordítással) ismertté tehetünk egy-egy személyt, de nem tehetjük őket naggyá. Létrehozhatunk sztárokat, de nem kreálhatunk hősöket. Minden hős »önmaga által« válik hőssé – bár ez a folyamat mára majdhogynem elfelejtődött. A sztárkultusz és a hőskultusz tehát nem keverhető össze.”¹⁰ Mindezek alapján a hőskultusz és a sztárkultusz nem használhatók egymás szinonimáiként.

3. „HŐSMOTÍVUMOK”

A „hős” és a „sztár” fogalmak elkülönítését elősegítheti a két személyiségtypusról szóló narratívák elemzése. A rendelkezésre álló anyag kiterjedtsége, valamint a kultuszformák mitológiai dimenziójának változatossága azonban komparatív fenomenológiai módszer alkalmazását teszi indokolttá, amelyre Joseph Campbell elméletét használtam.

Campbell fenomenológiai munkájának segítségével feltárhatók a sztárok megkonstruált életútja és az epikus hősök mitizált történetei közötti hasonlóságok. A *The Hero with a Thousand Faces* című művében¹¹ Campbell olyan „monomitosz” (monomyth) meglétét tételezi fel, amely gyakorlatilag minden kultúra hőseire alkalmazható.¹² Campbell elmélete a hősök életútjának, kalandjainak három fő fázisát emeli ki: ezek az elszakadás, a beavatás és a hazatérés.¹³ „A hős kalandjai a hétköznapi világból indulnak, és természetfölötti csodákhoz vezetnek. A hős mesés hatalmakkal találkozik, majd döntő győzelmet arat. A varázslatos kalandokból való hazatérésekor hatalmánál fogva társainak életére is áldást gyakorol.”¹⁴ Ezt az életutat a sztároknál természetesen csak jóval reálisabb, „elvarázstalanított” formában találhatjuk meg.

Mivel az elméletet a hősökre – mint említettem – többen és részletesen alkalmazták, a sztárok életének folklorisztikai szempontú elemzését ezek alapján végzem el. A sztárok

¹⁰ BOORSTIN 1982: 48 (a szerző fordítása).

¹¹ CAMPBELL 1993.

¹² Mindazonáltal ki kell emelni, hogy Campbell elméletét teljes egészében egyetlen hős életútjára sem sikerült alkalmazni. DUNDES 1980: 231. Dundes megkérdőjelezte, hogy „megvalósítható-e egy olyan nagyra-vágyó kísérlet, amely meghatározná az univerzális hősmotívumokat, amelyek állítólag alkalmazhatók minden társadalomra, továbbá kétséges, hogy egy speciális esemény, például a gyermekkor intenzív elemzése jár-e akkora haszonnal, mint mondjuk a hősök életének teljességéről szóló történetek vizsgálata.” DUNDES 1980: 232 (a szerző fordítása).

¹³ CAMPBELL 1993: 49–94, 97–192, 193–243.

¹⁴ CAMPBELL 1993: 30 (a szerző fordítása).

életútját elsősorban folklorisztikai szempontból érdemes vizsgálni. A médiumokban megjelenő élettörténetek ugyanis jelentősen leegyszerűsödtek, és a népmesei, mondai hősök életútjára jellemző szerkezetet kaptak úgy, hogy egyes részeket kiemeltek, hangsúlyossá tettek, míg más, az így konzisztenssé tett életút szempontjából nem jelentős vagy zavaró elemeket kihagytak. Ezek a szűzsék ezután bekerültek a populáris kultúrába, és a rajongók ezeket variálva, immár szóbeli úton terjesztik tovább.¹⁵

A különféle médiumok elemzése során világossá vált, hogy a bulvármédia napjaink „közköltészeteként” funkcionál.¹⁶ Ezt a fajta, tömegeknek szóló közköltészetet nem maga a „nép” állította és állítja elő. Az egyes írásoknak létezik ugyan szerzője, ám az ő személye lényegtelen a történet szempontjából. Az írások egyes elemei szabadon vándorolnak és változnak immár az oralitás szabályai szerint. Míg a 18–19. században a különféle nyomtatványok számítottak a hasonló történetek legfontosabb forrásainak, napjainkra a tömegkommunikációs eszközök léptek a helyükbe.¹⁷

A médiából kiolvasható élettörténetek legfontosabb elemei a következők: legkisebb gyerek, különleges születés, szegénység, elvándorlás, hazatérés, siker, rejtélyes halál, valamint a vallásosság. Amennyiben ezeket összevetjük Campbell elméletével, megállapíthatjuk, hogy a sztárok élettörténeteiben megtalálható „az első küszöb átlépése”, „a próbák útja”, „a nő mint megkísértő”, a „megdicsőülés”, a „végső jótétemény”, a „két világ ura”, valamint a „szabad élet” szakasza. Csak részben fedezhetők fel a „kalandra hívás”, a „természetfeletti segítség”, „a cet gyomrában”, valamint a „találkozás az istennővel” fázisok. Nem található meg viszont „az apával való megbékélés”, „a hazatérés elutasítása”, a „varázslatos repülés” és a „hazatérés határának átlépése”.¹⁸

Jól látható, hogy a Campbellnél előforduló, mondai hősökre jellemző tipikus „hős-elemek” (heroic patterns) nem minden esetben fedezhetők fel a sztárok életében, sőt, meglétüket több alkalommal is csupán az eredeti értelmezés „megerőszkolásával” tudtuk igazolni. Több esetben megfigyelhető volt, hogy a sztárok története igazodik a hősmondák kronológiai változásaihoz, azaz a történeti szál szimplifikálódik, egyre sematikusabbá válik, továbbá a csoda visszaszorulása tapasztalható. Tehát ebben az esetben is kimutatható az a fajta „romlás”, amelyet a folklórművészetek napjainkban zajló átalakulása kapcsán már láthattunk. A csodás elemek meglétének hiányán túl a legfeltűnőbb különbség a közönség érdekében végzett szolgálat háttérbe szorulása és ezzel párhuzamosan az individuális karrier hangsúlyozásának előtérbe kerülése. Léteznek azonban összekötő kapcsok is a két típus között. Elsősorban olyan személyek, akiknek az élettörténete összefonódik a kortárs történelmi folyamatokkal. Közülük talán legjobb példaként Puskás Ferenc szolgálhat.

¹⁵ Kutatásaim során több híres magyar személy (Zámbó Jimmy, Rúzs Magdi, Puskás Ferenc, Simon Tibor és Orbán Viktor) élettörténetét elemeztem a következő médiumok alapján: Blikk, Színes Mai Nap, Mai Nap, Story, Kiskegyed, Nők Lapja. www.rmfc.hu, www.velvet.hu, Nemzeti Sport, Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Délmagyarország, www.index.hu, www.wikipedia.org, www.puskasferenc.hu.

¹⁶ A közköltészetéről bővebben lásd: KESZEG 1991; KÜLLŐS 2004.

¹⁷ DÉGH 1994.

¹⁸ Erről részletesen lásd: POVEDÁK 2011.

4. PUSKÁS ÖCSI

A különféle tömegmédiák anyagai alapján „Puskás Öcsi” élettörténete a következő elemekből áll össze. Puskás Ferenc *szegény sváb családban született*. Korai éveit egy kispesti házban töltötte, 32 felnőtt és 132 gyermek társaságában. Már *gyerekkorától kezdve remekül futballozott*. Pénz hiányában általában rongyokból készített labdával játszott a közeli grundon, ahol társaival *napi tíz órát is* eltöltött. Puskás már 15 évesen bekerült a kispesti felnőtt csapatba. Ekkortájt kezdték idősebb játéktársai „Puskás Öcsinek” szólítani. A válogatottban 18 évesen mutatkozott be 1945-ben. Sikeréhez nagyban hozzájárult a csapat edzője, Sebes Gusztáv, akit lenyűgözött Puskás játéktípusa, és aki *megjósolta, hogy tanítványa egy napon a világ legjobb futballistájává válik*. A Puskás Ferenc köré szervezett válogatott 1950-től kezdve négy és fél éven át *verhetetlen volt*. 85 magyar válogatott meccsén 84, míg klubjátékosként 349 mérkőzésen 358 gólt szerzett. Az 1956-os forradalom kitörése idején Spanyolországban játszottak. Puskás a csapat több játékosával egyetemben úgy döntött, hogy a szovjet megtorlás miatt *nem tér haza*. A többi emigráns játékoshoz hasonlóan ő sem rendelkezett játékedéllyel, így pályafutásában átmeneti szünet következett. Az *emigráció* miatt az MLSZ közbenjárására a FIFA 18 hónapra mindannyiukat eltiltotta a játéktól. Puskás ezután először Olaszországba, majd *Spanyolországba költözött*, hogy eltiltása után újra játszhasson. *A legtöbb klubnál azonban elutasították*, mivel ekkor már elmúlt 30 éves, és emellett túlsúlyos is volt. 1958-tól a *Real Madridban játszott* 39 éves koráig, amikor abbahagyta az aktív játékot. Nevéhez fűződik a *klub történetének egyik leg-sikeresebb időszak*a. 1981-ben térhetett haza először. Hatalmas várakozás és szeretet vette körül. Közkeletű vélekedés szerint ezzel szimbolikusan megindította a rendszerváltozás folyamatát. 1991-ben végleg *hazaköltözött* Magyarországra. Puskás Ferenc hosszan tartó betegsége után 2006-ban halt meg.

Eredményei játékosként a következők: olimpiai bajnok, világbajnoki ezüstérmes, Európa-kupa győztes, ötszörös magyar bajnok, négyszeres magyar gólkirály. A Real Madriddal háromszoros BEK-győztes (1960-ban a döntőben négy gólt szerzett, ami máig rekord), kétszeres KEK-győztes, Világkupa-győztes, hatszoros spanyol bajnok, kétszeres Spanyol (Király) Kupa-győztes, négyszeres spanyol gólkirály, világválogatott, Európa-válogatott. Edzőként BEK-döntőt játszott a Panathinaikossal, háromszoros görög bajnok, egyszeres ausztrál bajnok és kupagyőztes. Kitüntetései: A Nemzet Sportolója (2004), A XX. század legjobb magyar sportolója, a Halhatatlanok Klubjának tagja (1991), Golden Foot-díjas (2006), Európa Bajnoka (2006), a sportági Hírességek Csarnoka tagja, NOB Olimpiai Érdemrend (1997), Köztársasági Elnök Arany Emlékérme (1997), Magyarság Hírneve (1997), a FIFA S.O.S. gyermekfalú mozgalomának magyarországi nagykövete. A Magyar Honvédségben alezredessé (1992), majd ezredessé (1995) léptették elő.

Életét nem csupán hazánkban, hanem a nemzetközi porondon is ismerték, elismerték. A világ legjobb labdarúgóit bemutató *Futball enciklopédia* a „Futballistenek” című fejezetben, „A bűvös bal láb” címmel két teljes oldalt szentel Puskás Ferencnek.¹⁹ 2009-ben a FIFA létrehozta a „Puskás-díjat” (Puskás Award), amellyel minden évben a legjobb gól szerzőjét köszöntik, így tisztelve Puskás Ferenc emléke előtt.

¹⁹ RADNEDGE 2000: 482–483.

Halála után prominens személyiségek sokasága nyilvánította részvétét, fejezte ki halála fölött érzett fájdalmát. Megszóltak nemzetközi futbalszervezetek vezetői, a futball legnagyobb egyéniségei, a hazai sportélet vezetői, szereplői, illetve az állami élet prominens személyiségei is. Puskás teljesítményét méltatta a köztársasági elnök, a miniszterelnök, a belügyminiszter, az ellenzéki pártok vezetői. Puskás Ferenc megítélése, értékelése igen jól kivethető a politikai szereplők nyilatkozataiból, amelyek a következő elemeket tartalmazták:

„A magyar sport legnagyobb alakja, a világ egyik legjobb focistája.”

„Puskás Ferenc neve egyet jelent Magyarországgal.”

„A legtöbbet tette hazánk világhíréért, nemzetközi megbecsültségéért.”

„Egységet teremt Magyarországon.”

„Mindenki ugyanazt gondolja róla.”

„Jogosan örvendett a legnagyobb közmegebecsülésnek.”

„Puskás egész Magyarország nevében küzdött.”

„Minden siker, dicsőség és világszerte megérdemelt népszerűség közepette is mindig meg tudott maradni közvetlen, a családját, magyarságát és embertársait őszintén szerető embernek.”

Puskás Ferenc a magyarság megtestesítőjeként, aki szinte azonos reakciót váltott ki mindenkitől, „össz nemzeti” sztár volt. Olyan attitűd alakult ki tehát vele kapcsolatban, amelyet a történeti hősekkel kapcsolatban figyelhettünk meg. A nemzet hőseként az egész nemzet érzelmeit megmozdította. A nemzet megtestesítőjeként magát a nemzetet is tisztelik benne.

„Igen, állami temetést, gyásznapot! Ki miatt, ha nem Ő miatta! [...] Egy nemzet gyászol. [...] A magyar nép egyik legnagyobbját siratja! Nagyon szomorú vagyok! Az utolsó magyar hős meghalt.”

„Az most már szinte tuti, hogy nincs olyan értékünk, ami az ország hírnevét fenn tartaná! Sajnálom! [...] Elcserélném az összes magyar politikus életét Puskás öcsiéért! Csak ő élne még! Részvétem a családnak, nyugodjon békében a leghíresebb magyar, örökké fájni fog a hiánya.”

„Nagyon köszönjük, amit a magyar fociért s amit Magyarorszáért tettél! 15 millió honfitársad gyászol, ugyanakkor büszke rá, hogy ugyanazon nemzet szülötte, mint Te! Nyugodj békében, Öcsi bácsi.”

„Nyugodjék békében! Köszönjük, amit értünk tett! Volt idő, mikor egyesek hazatérőnek titulálták, de mégis ő volt a legnagyobb magyar!”²⁰

A hozzászólók nemcsak saját személyes vágyaikat vetítik ki tehát Puskás személyére, hanem a magyarság iránt táplált érzelmek is megjelennek. Mindezek mellett a Puskás halála kapcsán felszínre kerülő vélemények – amelyek esetében természetesen nem szabad

²⁰ 2006. 11. 17-i hozzászólások a <http://www.nemzetisport.hu/cikk.php?cikk=127822> fórum rovatában.

elfelejteni, hogy a gyász, a trauma szélsőségesen felfokozott érzéseket hoz elő – úgy állítják be Puskás személyét, mint aki „az élet teljességére” gyakorolt hatást. Halála pillanata a személyével megjelenő hierophánia visszahúzódsaként is értelmezhető, hiszen vele egyfajta „szentség” lépett ki a profán világ keretei közül. Olyan pillanat ez, amelyet a közvélemény görcsöjje, a média ennek megfelelően úgy határoz meg, mint amikor megtörik az idő heterogenitása. „A világban megállt az idő: péntek kora reggel Budapesten, a Kútvolgyi kórházban 79 esztendő korában elhunyt Puskás Ferenc. Milliók gyászolják a legendás játékos: a magyar fővárosban mécsesek gyúltak, és a világ minden pontján milliónyi könny hullott Puskás Ferencért.”

A médiumokban sugárzott vélemények megjelennek a személyes interjúk, kérdőívek anyagában is. Meg kell azonban jegyezni, hogy a közvéleményt ebben az esetben nem a halál kapcsán elhangzott vélemények irányították. Puskással kapcsolatban már életében hasonló vélekedések terjedtek, amelyeket a médiumok csak felerősíteni, illetve ébren tartani tudtak.

A Puskás Ferencről a médiumokban megjelenő történetek egy idő után egyre vázlatosabbá váltak. Így előállt egy helyzet, amelynek lényege, hogy a történetből kieső elemeket olyan sablonok pótolják, amelyek kapcsolódnak ugyan az eseményekhez, ám eltúlozzák azok elemeit – azért, hogy a közönség értékeinek, izlésének minél teljesebb mértékben megfeleljenek. Így alakulhattak ki a Puskás Ferenc jószívűségéről szóló történetekből azok, amelyekben az ünnevelt focista emberéletet ment.

„Öcsi megmentett embereket a behívótól, az ÁVH börtöneitől.”²¹

„Öcsi Bácsi azonban nem »csak« páratlan tehetségű futballzseni volt, hanem talpig ember is. Bár Cziborral folyamatosan összetűzése voltak a pályán és azon kívül is, Öcsi Bácsi talán az életét mentette meg, amikor a kommunista diktatúra le akart számolni a folyton visszazajáló, »balhész« Cziborral. Öcsi Bácsi Farkas Mihály képébe vágta, hogy ha nincs Czibor, akkor nincs Aranycsapat, sőt akkor Puskás sincs.”²²

Városi legendaként terjedtek el olyan történetek, amelyek szerint Puskás Öcsi 1963 decemberében saját pénzén spanyol munkanélkülieket bérelt fel, hogy biztassák magyar rigmusokkal barátját, „Papp Lacit” Európa-bajnoki bokszmérkőzésén. „Puskás Öcsi nem volt nagyképű. Sikerei ellenére megmaradt szerénysége, barátságos, könnyen ismerkedő, mindenkire volt kedves szava. A labdarúgás akkori mentalitása között is példaértékű volt a pályán nyújtott magatartása, viselkedése mind csapattársaival, mind ellenfeleivel szemben.”²³

A futball-zsenialitásáról és elképesztő tehetségéről szóló történetek városi legendaként terjedtek el a populáris kultúra minden rétegében.

²¹ <http://www.fuzioradio.hu/index.php?Id=119&Display=357>. Az utolsó letöltés dátuma: 2008. 11. 07. A történetnek több változata alakult ki.

²² <http://blog.as.hu/contra/date/2006/11>. Az utolsó letöltés dátuma: 2008. 11. 07.

²³ T. D. 16 éves fiú, Szeged, 2007. 11. 04. A kérdőívet megválaszoló szóhasználat, szófordulatai jól láthatóan a médiumokból eredeztethetők.

„Puskás, annak körösz volt a lábán, a jobbon. 16-oson belül neki nem volt szabad lőnie. Olyan erőset rúgott, hogy a kapusnak eltört a bordája, és meghalt. 48-ban! Nem volt neki szabad lőnie a 16-oson belül. Lőtt egyszer egy 11-est, pont középre. A kapust olyan erővel találta el, hogy rögtön meghalt.”²⁴

„Puskás meg tudta csinálni, hogy feldobott egy vizes szappant, és levette a lábával anélkül, hogy leejtette volna... Madridi éttermekben még azt is megcsinálta, hogy vörösboros üveggel játszott a ugyanezt.”

„Dekázni tudott a szappannal a zuhany alatt. A Real Madrid öltözőjében többször megcsinálta, de még a nagy Di Stefano vagy Gento sem tudta utánozni.”

Puskás kapcsán különösen jól érzékelhető az, amit a médiumok populáris kultúrára gyakorolt hatásaként említettem, azaz, hogy a média által sugárzott események a valós kommunikáció hatásaival megegyező eredményeket mutatnak. Az elektronikus médiumok előtt töltött szabadidő folyamatos növekedésével egyenes arányban tekintették egyre inkább személyes ismerősnek, kvázi családtagnak (akit becéztek: „Öcsi”, „Öcsi bácsi”, korábban „száguldó őrnagy”, Spanyolországban „Pancho”), aki – bár kénytelen-kelletlen elvándorolt otthonról – megmaradt magyarnak, „kispesti srácnak”. Népszerűségét mindezek mellett növelte, hogy életmódja igazodott a populáris kultúra hordozóinak Kapitányék által említett értékeihez. Virtuóz volt, de nem kérkedett vele, meggazdagodott, de nem vágott fel, olyan maradt, mint elindulásakor, „mesebeli kalandjai” előtt.

„Hogy miben volt ő más? Miben? Mindenben, egyszerűen mindenben. Zseniális volt, ő nem alibizett a pályán. Imádott futballozni, nem csak a pénzért csinálta. Ha meg volt pénze, abból nem verte nagydobra, hogy micsoda gazdag és nagy ember ő! Egyszerű kispesti srácként indult el, és mindig is megmaradt annak. [...] Jószívú volt, de nem a népszerűség miatt, hanem mert ez belülről jött neki. Ő ilyen volt tényleg. Nincs még egy ilyen sportoló, egy ilyen focista, egyáltalán ember manapság, mint ő!”

Halála napján spontán tiszteletadó zarándoklat indult meg elsősorban a kispesti stadionhoz, illetve a 2002 óta nevét viselő Puskás Ferenc Sportaréna-hoz, az MLSZ székházához. Nem egykori lakóhelyére özönlöttek az emberek, hiszen annak szerepe az emlékezet szempontjából nem jelentős. Egyrészt nincs különösebb funkciója a megrajzolt életútban, másrészt nem köztudomású, hol áll (vagy állt) egykori lakóházuk. Harmadrészt pedig a Kútvölgyi úti kórház, ahol utolsó hat évét töltötte betegen, leépülve, minden olyan tulajdonságától „megfosztva”, ami őt Puskás Öcsivé tette, nem olyan helyszín, amelyen keresztül az emlékezet egykori személyéhez kötődhetne. Eljöttek a rivális klubok szurkolói is, tisztelegve a nemzet sportolójának életműve, tudása előtt. A nemzet hőse motívum már ebben a spontán zarándoklatban is megfigyelhető. Mécsesek, képek, virágok érkeznek, nemzeti színű sállal, szalaggal átkötve. „Buzánszky Jenő szeméből legördül egy könnycsepp, s mintha ez volna a jeladás, valaki rákezdi: »Isten, áldd meg a magyart...«. És már

²⁴ BALI 2008: 366.

mindnyájan énekeljük a Himnuszt, elsíratva nagy honfitársunkat, minden idők legismer-
tebb magyar emberét.”²⁵

Puskás Ferencet december 9-én nagyszabású állami szertartással, a nemzet halottja-
ként temették el a budapesti Szent István-bazilikában. Erre a napra a kormány nemzeti
gyásznapot rendelt el.²⁶ A temetést több tévé és rádió is közvetítette. Az eseményre a Hősök
teréig több tízezren kísérték el, a Népstadionban megrendezett „színpadi rendezvényre”
azonban már csupán öt-hatezer ember ment be. A megdöbbenően alacsony arány nem
Puskás személyének elutasítását jelentette, hanem a temetés jellemzőinek és a temetésre
vetülő politikai hangulatnak szólt.

„Életében a miénk volt. Halála után merénylet áldozata lett. Az elkövető ismert:
politikai haszonlesésnek hívják. Ha tehette volna, akkor inkább nem halt volna meg,
mintsem ekkora cirkuszban részesüljön. Túlmozgásos Miniszterelnökünk csapott ma-
gának önfényezést.”

„És az sem tett jót, hogy elterjedt, a temetés 500 millióba kerül. Az emelt szintű
gázszámlák korában ennyi pénz rengeteg! Miért nem hallgattak az özvegyre, aki csu-
pán egy szerény gyászmisével kívánt búcsúzni?”

Puskás Ferenc halála után megindult „ereklyéinek” felkutatása, felbukkanása – és
természetesen pénzzé tétele is, azaz a „profán ereklyekultusz”. Puskás mindezek mellett
megtermékenyítően hatott a hivatásos művészekre, a „magas kultúrára” is. Ennek eredmé-
nyeként írta Zelk Zoltán „Rimes üdvözlő távirat”, Szabó Lőrinc „Vereség után”, Esterházy
Péter „Puskás, Gödel, passz” című művét, illetve ő és az Aranycsapat inspirálták a Hobo
Blues Band „6:3” című dalát, valamint Almási Tamás „Puskás, Hungary” filmjét. 2010-
ben 58 kortárs művész Puskást megjelenítő alkotását állították ki Budapesten.²⁷ Létezik
továbbá egy szólás, amelyet átvett a népnyelv, és eredetét Puskásnak tulajdonítják. A „kis
pénné, kis foci, nagy pénné, nagy foci” állítólag 1952-ben hagyta el Puskás száját egy mérkő-
zés közben, így követelve fizetést magának és játékosársainak Sebes Gusztáv szövetségi
kapitánytól.

Meg kell említeni, hogy 2007-ben Kispesten felavatták az ország első Puskás Ferenc
utcáját. A névadás kapcsán a fővárosi képviselő-testület egyöntetűen eltekintett attól a
szabálytól, hogy a fővárosban valakiről csak halála után huszonöt évvel lehet utcát el-
nevezni. A nevet a volt Újtemető utca kapta, ahol a Bozsik József nevét viselő futball-
stadion is áll. Zalasabaron ugyanekkor teret neveztek el róla, ahol köztéri mellszobrot
kapott. Zuglóban emléktáblát avattak annak a háznak a falán, amelyben egykor felesé-
gével egy ideig lakott. Szegeden az Aranycsapatnak állítottak szobrot, Budapesten pedig
felvette a nevét egy általános iskola. Nevét viseli az egykori Népstadion, a Felcsúton
2007-ben Orbán Viktor által létrehozott futballakadémia, illetve egy a tehetséges labda-
rúgók számára létrehozott díj. Puskás Ferenc emlékét mindezek mellett immár a 82656.

²⁵ Nemzeti Sport 2006. 11. 18.

²⁶ Gyásznapot olyan személy halála esetén lehet elrendelni, aki a nemzet egésze érdekében kiemelkedő
közéleti tevékenységet végzett.

²⁷ <http://www.homegaleria.hu/Archivum/Puskas/puskas.html>. Az utolsó letöltés dátuma: 2011. 03. 19.

számú kisbolygó is örzi, amelyet magyar kutatók fedeztek fel a spanyolországi Calar Alto Observatóriumban.²⁸

Mindezek az emlékezet helyeiként szolgáló eszközök, a *lieux de mémoire*-ok²⁹ jól láthatóan a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet, a hagyomány és a történelem, azaz a rekonstruált múlt metszéspontján keletkeznek olyan pillanatban, amikor van még mire építeni az óhajtott és akart történelmi emlékezést.³⁰ Puskás Ferencet a társadalom kollektív tapasztalata olyannyira egyöntetűen ítéli meg, hogy ez a jelen idejű tapasztalat szinte kiköveteli az emlékhelyek létrejöttét. Ahogyan Esterházy Péter megjegyezte, „Puskás megteremtette egyén és közösség egységét, amely nélkül az egyén, ő, nem létezhetett”.³¹

5. ÖSSZEGRZÉS

Puskás Ferenc vitathatatlanul „összmagyar” sztár volt. Gyakorlatilag minden generáció azonos, pozitív véleménnyel volt róla. Tehetsége folytán vált belőle sikeres személyiség, azonban individuális képességei mellett a közösségért végzett tevékenysége is jelentős mértékben hozzájárult népszerűségéhez. Nem csak azért vált legendás személlyé, mert az Aranycsapat virtuóz vezetője volt, hanem azért is, mert mérközéseiben szimbolikus és gyakorlatilag is saját – lokális vagy nemzeti – közösségét képviselte. Egyaránt szolgálta csapattársait és a nemzetet. Szimbolikus értelemben sikerei, viselkedése, tettei a 20. század viharában meggyötört magyar társadalom számára nyújtottak kompenzációt. Mindezek alapján személye a történelmi hőskök és a kortárs sztárok közötti összekötő kapocsnak tekinthető, magában hordozza mindkettő legfontosabb jellemvonásait. Az individualizáció kora előtt elért személyes sikere a közösségi értékek fontosságát üzeni napjaink individualizált egyénei számára is. Ahogyan Esterházy Péter írta: „Puskás a futball utolsó személyes személyisége, a modernitás utolsó villanása és összefoglalása, az út az egyetlen metafora felé. Őt követően már (csak) sztárok vannak, a léthelyzetnek nem megoldása van, hanem válaszverziók vannak, magas szintű, perfekt változatok... Beckenbauer, Cruyff: az átmenet: valami már nincs és még nincs... Másképpen fogalmazva: Puskással szűnik meg a játék, s kezdődik a szórakoztatás korszaka... Puskás tehát az, akivel eltűnik valami a világból, más lesz, megváltozik, már nem olyan, mint előtte volt, és soha nem is lesz olyan... Puskás az első posztmodern, Puskás, aki nincs is, csak a róla szóló elképzelések vannak, a tiszta lap, amelyre bárki bármit írhat, a népmesei hős, aki helyettünk győz, a ravasz sváb, aki túljár a kommunista diktátorok eszén, Puskás, az áruló, a vesztes, az önző. Ha egy Puskás van, ezer Puskás van, Puskás az, amit képzelünk róla (eltekintve konkrét bal lábától), Puskás a megelölegezett ezredvég, Puskás az örök lehet, a személyességtől megfosztott én, ő az én mint akárki.”³²

²⁸ http://hirek.csillagaszat.hu/kisbolygok/20061117_puskas.html. Az utolsó letöltés dátuma: 2008. 11. 07.

²⁹ NORA 2010.

³⁰ GYÁNI 2000: 82.

³¹ ESTERHÁZY 2006: 114.

³² ESTERHÁZY 2006: 111–116.

IRODALOM

BALI János

2008: Nemzettudat versus etnikai tudat a maradéki magyarok körében. In: PAPP Richárd–SZARKA László (szerk.), *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 357–368.

BOORSTIN, Daniel J.

1982: *The Image. A Guide to Pseudo-Events in America*. New York: Atheneum.

CAMPBELL, Joseph

1993: *The Hero with a Thousand Faces*. London: Fontana Press.

DÉGH, Linda

1994: *American Folklore and the Mass Media*. Indiana: Indiana University Press.

DUNDES, Alan

1980: *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.

ESTERHÁZY Péter

2006: *Utazás a tizenhatos mélyére*. Budapest: Magvető.

GYÁNI Gábor

2000: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó.

HANKISS Elemér

2002: Legenda Profana, avagy a világ újraparazsolása. In: KAPITÁNY Ágnes–KAPITÁNY Gábor (szerk.), „Jelbeszéd az életünk” 2. Budapest: Osiris Kiadó, 96–123.

KESZEG Vilmos

1991: *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken*. Bukarest: Kriterion.

KÜLLÖS Imola

2004: *Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi költészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. Budapest: L'Harmattan.

Magyar Néprajzi Lexikon III.

1987: Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó.

NORA, Pierre

2010: *Les lieux de mémoire. Emlékezet és történelem között: válogatott tanulmányok*. Budapest: Napvilág Kiadó.

POVEDÁK István

2011: *Álhősök, hamis istenek. Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban*. Szeged: Gerhardus Kiadó–SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék.

RADNEDGE, Keir (ed.)

2000: *The Complete Encyclopedia of Soccer*. London: Carlton Books.

RAGLAN, Lord

1936: *The Hero: A Study in Tradition, Myth and Drama*. London: Methuen.